

“ÇADIRLARA FISILDANAN HİKAYELER”: JEOPOLİTİK VE 21. YÜZYILIN ORTA ASYA’SINDA YÜRÜTÜLEBİLECEK MÜCADELE ÜZERİNE

Alp Cenk Arslan

İngiliz yazar Sally Pomme Clayton, Orta Asya’ya yaptığı seyahatlerde dinlediği öyküleri derlediği 2004 tarihli “Çadırlarda Anlatılan Hikayeler” kitabına şu Kazak öyküsüyle başlar:

“Tanrı’nın dünyayı yarattığının yedinci günüydü. Kenara çekildi. Tam dinlenecekti ki bir şeyin eksik olduğunu fark etti. İnsanlara akıl dağıtılmamıştı. Bir güveç aldı ve içini akılla doldurdu. Ardından Melek Cebrail’e bu akılları insanlara dağıtmasını emretti. Cebrail yeryüzüne indi ve her yerde insanların dolaştığını gördü. Çok fazla insan vardı, ancak güveçteki akıllar yetersizdi. Böylece Cebrail tüm insanlara küçük parça akıllar dağıtmaya başladı. Fakat sonra, Tanrı insanların mutsuz olduğunu fark etti. Sonunda tam bir akla sahip bir hikaye anlatıcı yarattı ve onu yeryüzüne gönderdi. Hikaye anlatıcı insanlara masallar anlattı, şarkılar söyledi ve bilgelik aşıladı. Böylece akılsız insanlık bu hikayelerden nasıplandı.”¹

Hikaye anlatıcılığının ve jeopolitiğin birbirinden farklı kavramlar olmadığı, aksine birbirini besleyen ve iç içe geçmiş yöntemlere sahip olduğu 20. yüzyılın savaş tarihince hepimize öğretildi. İdeoloji inşasından medya kampanyalarına kadar hikayeler, jeopolitik hedeflerin kurgulanmasında ve bu kurgunun toplumlara tanıtılmasında oldukça önemli araçlar olarak ortaya çıktı. Öyle ki jeopolitik mücadelelerin en önemli nesnelere olan toplumlar jeopolitik hedefleri değil, bu

¹ Clayton, S, P., (2004). Stories Told in Tents. Frances Lincoln Children’s Books.

hedefleri - çoğu zaman içeriğinden farklı şekilde - paketleyen hikayelere maruz kaldılar. Tıpkı yukarıdaki hikayede geçen Melek Cebrail'in insanların üzerine boca ettiği parça parça akıllar gibi. Jeopolitik kurgu ve hikaye anlatıcılığının birleştiği noktada ise hikayenin nasıl anlatıldığı ve ikna ediciliği en can alıcı noktalar olarak öne çıktı. 21. yüzyılın ilk çeyreğini bitirirken Avrasya ve kalbinde yer alan Orta Asya üzerine yeni hikayeler anlatılıyor. Yüzyılın geri kalan zamanının kaderi bu hikayelere inanıp inanamamak arasında değişebilir.

TEMEL JEOPOLİTİK TARTIŞMALARI

Jeopolitik onlarca yıldır çokça tartışılan ve teorisyenlerin birbirlerini düzeltme kaygısını gösterdiği bir alan olmakla birlikte tarihsel hadiseler temel stratejik unsurların fazlaca değişmediğini gösteriyor. Orta Asya da bunca tartışmaya rağmen değeri değişmeyen coğrafi alanlardan birisi.

Klasik teorilere kısaca göz atıldığında ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında ABD'li tarihçi ve deniz subayı Alfred Thayer Mahan'ın çalışmaları ön plana çıkıyor. Mahan'ın jeopolitik bakış açısı İngiliz donanmasının yükselişi ve İngiliz nüfuzunun dünyada yayılması arasındaki korelasyondan oldukça etkilenmişti. Ancak 20. yüzyıl demiryollarının alabildiğine yayıldığı ve kara araçlarının daha da geliştiği bir dönem olarak bu deniz hakimiyeti teorisini az da olsa gölgede bıraktı. İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder dünya hakimiyeti için Avrasya'nın önemini ortaya koyarak merkeze Orta Asya, Kafkaslar ve Rusya'nın bazı bölgelelerini yerleştirdi. Elbette, bu bölgenin, strateji oyununun olmazsa olmazı enerji kaynaklarını içermesi de Mackinder'in teorisini güçlendiren bir başka unsur oldu.

MacKinder jeopolitik düşüncesini inşa ederken "kalpgah" olarak tercüme edilen dünya "heartland"ının ele geçirilmesi hayati bir bölge olduğunu yazdı. Ona göre "kalpgah"ı kontrol eden Avrasya'yı - ya da dünya adasını - kontrol edebilir, Avrasya'yı kontrol eden tüm dünyayı kontrol altında tutabilirdi.² Bu elbette bir bakış açıydı. Zira sonraki yıllarda jeopolitik ve jeostratejik tartışmalara farklı veçhelerden yaklaşanlar da oldu.³ ABD'li siyaset bilimci ve çevreleme stratejisinin öncülerinden olarak anılan Spykman ise - Avrupa kıyı şeridi, Orta Doğu ve Güney ve Doğu Asya'yı betimleyen - Rimland'ı kontrol eden gücün Avrasya'yı, Avrasya'yı kontrol eden gücün ise dünyanın kaderini kontrol edeceğini iddia etti. MacKinder'den farklı olarak Spykman kenar kuşağın stratejik önemine vurgu yaptı.⁴

2 Papic, M. (2020). Geopolitical Alpha: An Investment Framework for Predicting the Future. John Wiley & Sons.

3 Re-centering Central Asia: China's "New Great Game" in the old Eurasian Heartland. <https://www.nature.com/articles/s41599-018-0125-5>

4 China in Central Asia: Harmonizing MacKinder's Heartland. <https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/china-in-central-asia-harmonizing-mackinders-heartland.pdf>

Jeopolitikte klasik tartışmalar gerek Nazi Almanya’sının 2. Dünya Savaşı’ndaki yenilgisi ve savaşı batı ittifakı ve Sovyetler Birliği’nin kazanması sonucu, gerekse teknolojideki gelişmelerin etkisiyle birlikte bir kenara itildi veya revize edildi. Hatta savaş sonrası bir dönem jeopolitik çalışmalarda bir durgunluk yaşandı. Fakat çok geçmeden jeopolitik tartışmaları tekrar hayat buldu.

Daha yakın tarihte eserler vermiş jeopolitik teorisyenlerinden biri olan Zbigniew Brzezinski dünya egemenliği vurgusunda bulundu ve Avrasya’nın dünya egemenliği için kritik önemine işaret etti. Ona göre Avrasya’da Almanya, Fransa, Çin ve Hindistan büyük oyuncular olarak anılmalı, Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna, Kore ve İran da kritik öneme sahip ülkeler olarak görülmeliydi.

Jeopolitikteki bunca görüş ayrılığına ve aradan geçen zamana rağmen Orta Asya ve MacKinder’in kalpgah tanımı tartışmaların merkezinde yer alıyor. Orta Asya’nın bugünkü önemiye yalnızca enerji rezervlerini barındırmasından dolayı değil, ayrıca teröre karşı savaşta bir tampon bölge olarak görülmesinden de ileri geliyor.

GÜNCEL GELİŞMELER, GÜNCEL HİKAYELER

Bugünlerde Kazakistan ve Ukrayna üzerinden yürütülen küresel oyuncuları içinde barındıran çatışma söylemleri ve buna yönelik adımları ilerleyen tarihlerde daha sık duyacağız. Son birkaç yıldır yaşanan ve geçtiğimiz günlerde tırmanan gerilim Orta Asya’yı da içinde barındıran bir merkez coğrafyaya giderek yaklaşacak küresel karşılaşmayı duyuruyor.

Esasen Orta Asya’yı da içinde barındıran bölgenin bir süredir dünya gündemini meşgul etmemesi bir sonraki aşamada indirilmek üzere rafa kaldırılan bir dosyayı andırıyordu. Diğer bir deyişle, çatışmaların dondurulması ve zamanı geldiğinde buzun yeniden eritilmesi gerekiyordu. 2020’de Karabağ Savaşı, 2021’de ABD’nin Afganistan’dan alenacele çekilmesi, 2022’ye girerken Kazakistan’daki ayaklanmalar ve bugünlerde konuşulan Ukrayna önümüzdeki yıllarda Avrasya ve merkezinde de Orta Asya’yı etkileyecek bir nüfuz savaşının daha da kızışacağını gösteriyor.

Güncel gelişmeleri anlamak için birkaç önemli düşünce kuruluşunun oldukça yakın tarihli çalışmalarına göz atmak yeterli. Örneğin CSIS’in birkaç hafta önce yayınladığı rapor yakın gelecekte Asya ve Orta Asya’yı ilgilendirecek gelişmelere dair fikir veriyor. 2022 itibarıyla Asya’nın öne çıkacak trendleri şu şekilde sıralanıyor. “Güney Kore Başkanlık seçimleri Asya’nın jeopolitiğini etkileyecek. Japonya ve Güney Kore ilişkileri daha da gelişirken bu ikilinin yanına ABD’nin eklenmesi de söz konusu olacak. Rusya’nın olası bir Ukrayna müdahalesi ve ABD’nin buna yanıtı bölgedeki liderlerin ABD’ye bakışını etkileyecek. Quad ve AUKUS yapıları altındaki güvenlik iş birliği daha da derinleşecek. Çin’deki 20. parti kongresi Çin’i daha saldırgan bir hale getirecek. Biden’ın Hint-Pasifik Ekonomi Çerçevesi’ne

çekinceli yaklaşımlar söz konusu olacak.⁵

Savaş Çalışmaları Enstitüsü'nün (ISW) Aralık 2021 tarihli raporu ise çatışmanın tırmanışının boyutlarını gözler önüne seriyor. Bölgesel ve küresel bir oyuncu olarak anılabilecek Rusya'ya odaklanan raporda öne çıkan başlıklar şu şekilde: Kremlin'in Vietnam ve Endonezya ile imzaladığı savunma ve enformasyon güvenliği anlaşmaları. Rusya'nın bir ay içerisinde Endonezya deniz sahasında ve İskenderiye Körfezi'nde yaptığı çok uluslu deniz tatbikatı. Rusya'nın Belarus'a AB yaptırımları sonrası ülkeyi ekonomik olarak daha fazla etki altına alması. Rusya'nın Taliban kontrolündeki Afganistan'a bir ön alıcı strateji olarak Tacikistan Duşanbe'deki askeri silahlanmasını modernize etmesi.⁶ Bu gelişmelere elbette 2021 Kasım'ında ABD'nin Yunanistan'da Dedeğaç gibi bölgelere yaptığı sevkiyatları⁷, Türkiye'nin NATO'yla yaşadığı sorunları ve bu yazının yazıldığı sıralarda ortaya çıkan Batı ve Rusya'nın Ukrayna üzerine söylemlerini de eklemek gerekiyor.

ÇOKÇA ANLATILAN HİKAYELER, SPEKÜLATİF KARŞILIKLAR

Merkez Asya ve çevresinde yaşanabilecek bir güç mücadelesine dair anlatılan hikayelere şüpheyle bakmak gerekiyor. Bunun iki temel sebebi var. Birincisi yapılan analizlerin küresel bir çarpışmanın konvansiyonel bir çatışma şeklinde yaşanacağına yönelik algı yaratması, ikincisi ise bölgede etki gösterecek oyuncuların güçlerinin abartılması. Orta Asya'yı da içine alan bir bölgeye hakimiyet kurmak için yürütülecek mücadele tek bir çatışmaya sahne olmayacaktır. Bunun yerine kısa süreli ancak belirli aralıklarla tekrarlanacak çatışmaların yaşanması muhtemel. Diğer yandan küresel oyuncuların siyasal, ekonomik ve sosyolojik sebeplerden dolayı yardımcı oyunculara ihtiyaçları var. Brzezinski'nin yukarıda anılan değerlendirmeleri bu noktada geçerliliğini koruyor. Türk dünyasıyla ilişki kurabilecek bir Türkiye, Taliban'ın yeni gerçekliğini oluşturduğu Afganistan'a etki edebilecek bir Pakistan^{8 9}, finans, teknoloji ve üretim gibi konularda Çin'le çatışabilecek bir Hindistan ilerleyen yıllarda öne çıkacak ülkeler olacağı benziyor.

Adeta bir şehir efsanesi gibi yayılan hikayelerden birisi Çin'in gücü üzerine. Uzmanlar Çin'in büyümesinin doğası ge-

5 CSIS. (2022). Asia Forecast: Key Trends in 2022. <https://www.csis.org/analysis/asia-forecast-key-trends-2022>

6 ISW. (2022). Russia in Review. <https://www.understandingwar.org/backgrounders/russia-review-december-1-2021-%E2%80%93-january-11-2022>

7 Erdoğan: Yunanistan Amerika'nın Üssü Haline Gelmiştir. <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-yunanistan-amerikan%C4%B1n-%C3%BCss%C3%BC-haline-gelmi%C5%9Ftir/a-59796917>

8 Khan, H. U., & Elahi, M. M. (2016). Pakistan's Economic Interests in Central Asia: Prospects and Challenges in Regional Perspective. *Central Asia Journal*, 1, 79.

9 Pakistan's Good Taliban – Bad Taliban Strategy Backfires, Posing Regional Risks. <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220209-pakistan-s-good-taliban-bad-taliban-strategy-backfires-posing-regional-risks>

reği istikrarlı bir büyüme olmadığına vurgu yapıyor. Kredi faiz politikaları ülkedeki emlak balonunu şişiriyor. Bu durum 1980 ve 90’lı yıllarda Japonya’nın ve Tayland’ın geçirdiği tecrübeleri andırıyor. Bu örnekte kolay krediye dayanan büyüme sonlandıktan sonra bütün bir coğrafya finansal bir krize girmişti. Bu kriz 90’ların ortasında yabancı yatırımların çekilmesi sonrası daha da derinleşmişti.¹⁰ Bu anlatıya 2021 yılı sonlarında Çin’li emlak devi Evergrande’nin batma hikayesini de ekleyelim. Diğer yandan Çin, kendi ülkesi içinde çeşitli fay hatlarına sahip. Çin’in Doğu Türkistan ve Hong Kong başta olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşadığı ve sert bir otoriteryanizmle bastırmaya çalıştığı sosyolojik kırılma ise gelecek yıllarda daha da derinleşecek gibi görünüyor. Aynı şekilde Rusya da kudretli görüntüsüne rağmen yakın gelecekte kritik sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Ülke bir süredir ekonomik sorunlarla boğuşuyor. Bu süreç içerisinde Rusya’daki muhalif hareketler daha fazla görünür olurken Kremlin yönetimi muhtemel bir iç karışıklığa karşın sert tedbirlerle önlem alıyor. Bu noktada Rusya’nın farklı cephelere fazla yayılmasının ekonomik açıdan yıpratıcı etkilerini öngörmek gerekiyor. Diğer yandan Batı esas rakip kabul ettiği Çin’e karşı yıpranmış bir Rusya’yı yanına çekmek isteyebilir.

Son olarak Rusya ve Çin’in ayrılmaz birer ortak olduğuna dair hikâyeler de fazla sağlıklı değil. Rusya ve Çin’in Şubat 2022’nin ilk günlerinde vardıkları mutabakat kalıcı bir iş birliğinden ziyade, spekülâtif bir düşünceyle yaklaşırsak, Ağustos 1939’da imzalanan ve bir anda Hitler tarafından çöpe atılan Molotov-Ribbentrop Paktı’nı akıllara getiriyor. Büyük bir mücadelede söz konusu olduğunda Rusya’da yaşanacak yapısal bir değişiklik Çin için hayırlı olmayacaktır.

SONUÇ YERİNE

Çağımızın önemli sorunlarından birisi de bilginin tıpkı Clayton’ın Kazak masalındaki gibi zihinlerimize boca edilmesine rağmen noktaları birleştiremememiz. Geçtiğimiz yüzyılın ezberleri ne yazık ki yeni nesillere de geçiyor. Bugünün güç mücadelesi devletlerin ekonomik bağlarla birbirlerine bağlandıkları, ancak eş zamanlı şekilde çeşitli faktörler noktasında çatışabildikleri karmaşık ilişkileri de hatırlamayı gerektiriyor. Dolayısıyla büyük oyuncuların tamamının dahil olduğu günümüzün jeopolitik mücadelesine tek boyutlu bakış anlatılan hikâyelere ilk seferde ikna olmak anlamına gelecektir. Bu yapılabilecek en büyük hata olacaktır.

10 Chancellor: China’s Economic Miracle is Ending. <https://www.reuters.com/breakingviews/chancellor-chinas-economic-miracle-is-ending-2021-11-11/>